

AUŠRAI ŠVINTANT

Dr. J. Basanavičius savo autobiografijoje sako, kad jo apsigyvenimas Prahoje turi didžiausią reikšmę ne tik jo paties gyvenimui, bet iš dalies ir visai Lietuvai. Neperdėtai galima sakyti, kad Prahoje buvo lemta gimti lietuvių lopšiu, iš kurio sušvito *Aušra*. Su Prahos gyvenimu buvo glaudžiai susijęs ir paties dr. J. Basanavičiaus likimas.

Pati idėja lietuviškam laikraščiui steigti jau buvo gyva žymiai anksčiau nei *Aušra* pasirodė.

Jos užuomazgos tenka ieškoti jau net 1822–1830 m., būtent to lietuviškojo literatūrinio sąjūdžio metu, kuris pasireiškė Vilniuje universiteto buvimo laikais. Tuo metu ten buvo susispietęs nemažas lietuvių patriotų būrelis: Emerikas Stanevičius, Leonas Rogalskis, Dionizas Poška, Kajetonas Nezabitauskis ir kiti. Kadangi lietuviško laikraščio tuokart dar nebuvo, tai dalis šių lietuvių patriotų savo straipsnius spausdino lenkiškuose žurnaluose *Tygodnik Wileński* ir *Dziennik Wileński*.

Yra duomenų, kad šie žemaičiai rašytojai mėgino keistis savo žiniomis tam tikruose lenkiškai rašytuose rankraščiuose, kurie, kai kieno manymu, buvo lyg rankraštinio laikraščio užuomazga. Žymiai vėliau, apie 1850 m., lietuvišką laikraštį buvo sumanę leisti broliai Juzumai. Nuo to laiko tokių sumanytojų atsiranda daugiau: L. Ivinskis, M. Akelaitis, S. Daukantas ir kiti. Tačiau 1863–1864 m. sukilimas tuos sumanymus sukliudė ir nepasirodė tik M. Akelaičio keli atsišaukimai. Tais laikais L. Ivinskio leidžiami kalendoriai ėjo beveik pirminių lietuvių laikraščių pareigas. Tačiau ir jų amžius nebuvo ilgas: reakcija juos leisti sukliudė, tuo palaidodama ir lietuviško laikraščio leidimo idėją.

Naujai lietuvių šviesuomenės kartai priaugant ir besiburiant Rusijos universitetuose, ta mintis vėl atgyja. Petro Vileišio, Juozo Brazaičio, Česlovo Pancežinskio, Juozo Grigiškio ir kitų Petrapilyje 1875–1876 m. išleidžiamas *Kalvis Melagis*. Tuomet ir Šliūpas tarėsi su kun. A. Baranausku Kaune leisti naują laikraštį. Vėliau buvo mėginama daug kartų išgauti iš rusų valdžios leidimus lietuviškiems laikraščiams leisti, tačiau viskas nuėjo niekais. Ypačiai daug pastangų čia padėjo J. Šliūpas. Negavęs savo sumanymams leidimo Rusijoje, jis pradeda palaikyti artimesnius ryšius su Mažąja Lietuva, kur laikraščių reikalas buvo daug palankesnis. Jis susirašinėjo su J. Mikšu ir siūlė sumanytą lietuvių draugiją ir jos laikraštį pavadinti *Aušros* vardu, „nes draugystė mūsų turės būti ženkle pakilimo mūsų žmonių iš saldaus ir ilgo snaudulio“. Tuo būdu žymi sumanymų ir mėginimų laikraščiui organizuoti dalis ėjo iš Didžiosios Lietuvos lietuvių šviesuomenės.

Dar 1880–1881 m. Maskvos studentų būrelis leidęs rašytą ar hektografuotą, kas du mėnesiai ėjusį studentų laikraštį. Jame buvo dedamos dainos, eilės, pasakos, patarlės ir buvęs vadinamas *Aušros* vardu¹. Jo įsteigėjas buvęs stud. Povilonis, o pagal J. Šliūpą – Pašukanis. Apie 1905 m. slaptame Maskvos lietuvių studentų draugijos knygynėlyje dar tebebuvęs užsilikęs tos *Aušros* vienas numeris. Kad galėjo tuo metu Maskvoje ji eiti, galima spręsti iš to, kad kaip tik tuo metu universitetą baigė žymus veikėjas ir susipratęs lietuvis Vincas Pietaris.

Tačiau pirmąjį tokį laikraštį buvo lemta įsteigti dr. J. Basanavičiui. Kodėl taip įvyko, aiškėja iš tų aplinkybių, kuriose teko atsidurti dr. J. Basanavičiui. Ilgesnį laiką pagyvenęs Bulgarijoje, susipažinęs su daugeliu bulgarų ir serbų veikėjų, jis gerai suprato, kaip reikia pradėti kovą už savo tautinius reikalus.

Dr. J. Basanavičius visą laiką turėjo paramos ir iš kitų lietuvių inteligentų. Apie 1880 m. jis iš atsilankiusio Drezdene Višteliausko sužinojo, kad tokį laikraštį raginęs leisti ir J. I. Kraševskis, jei lietuvių

¹ V. Biržiška. Maskvos „Aušra“. Mūsų Senovė II, 1. Kaunas 1937. 133–136 psl.

tauta nenorinti mirti. Iš pradžių pirmam lietuviškam laikraščiui buvo pasiūlyta įvairių vardų: *Švitūnė, Švitūnas, Saulėtekis, Žinyčia, Žiburys, Žiburėlis* ir t. t. Galutinai pasirinkta *Aušra*.

Aušrai įsisteigti daug padėjo ir ta aplinkybė, kad Mažojoje Lietuvoje buvo atsisakyta sumanymo leisti mokslo draugijos laikraštį. Santykiai gi tarp Didžiosios ir Mažosios Lietuvos lietuvių inteligentų buvo gerokai pagyvėję. J. A. Višteliausko ir Jurgio Sauerveino paragintas, tada dar jaunas J. Mikšas kreipėsi į *Lietuviškos Ceitungos* redaktorių M. Šernių ir gavęs jo pritarimą pasiūlė dr. J. Basanavičiui leisti laikraštį Ragainėje. Tas pasiūlymas ypačiai tiko dėl to, kad visi mėginimai kitur laikraštį leisti pasirodė neįvykdomi.

Jau 1881 m. dr. Jurgis Sauerveinas buvo iškėlęs sumanymą steigti lietuvių mokslo draugiją. Ir pats dr. J. Basanavičius savo straipsniais, kad ir toli nuo Lietuvos gyvendamas, kiek galėdamas stengėsi šią idėją paremti ir išplėtoti. Jam ne kartą teko susikrimsti, kad ne visi to meto Prūsų lietuvių laikraščiai tedėdavo jo straipsnius. Užtekdavo bent kiek nepalankiau atsiliiepti apie vokiečius, kad Prūsų lietuvių laikraščių redaktoriai atmestų jo straipsnius ir aiškintųsi, kad jie negali jų įdėti bijodami vokiečių keršto.

Šiomis aplinkybėmis dr. J. Basanavičiaus galvoje pamažu ėmė bręsti mintis įsisteigti tokį lietuvišką laikraštį, kuriame nevaržomai būtų galima rašyti apie lietuviybės reikalus. Dar 1881 metais dr. J. Basanavičius tarėsi su Ruščiuko spaustuvininku Žeinovu dėl laikraščio leidimo. Tačiau tada dar nebuvo nei palankių sąlygų, nei kiek reikiant bendradarbių. Lietuviai inteligentai buvo išsiblaškę, neturėjo savo tvirtesnės organizacijos. Dr. J. Basanavičius sako, kad iš jo Maskvos ir Petrapilio pažįstamų tuo metu dar nebuvo galima rasti nė vieno, kuris būtų tikęs į laikraščio bendradarbius, išskyrus Petrą Vileišį ir V. Pietarį. Tiesa, tuo metu buvo vienas kitas ir talentingas literatūrinio darbo darbininkas, pvz., kun. S. Narkevičius, Sirokoplės *Margio* ir kitų veikalų vertėjas, su kuriuo dr. J. Basanavičius buvo jau nuo seniau pažįstamas. Tačiau laikraščiui leisti to dar buvo per maža.

1882 m. dr. J. Basanavičius, viešėdamas Belgrade, vėl bandė tartis *Obilicev Vienac* draugijos spaustuviėje, tačiau dėl to meto nepalankių politinių sąlygų jo pažįstami draugai serbai Katicas, E. Nikoličius, Ješa Košovičius ir kiti patarė mesti šį nepraktišką sumanymą leisti lietuvišką laikraštį toli nuo gyvenamosios vietos ir Lietuvos sienų.

Prieš mūsų akis atsistoja *Aušros* atsiradimo faktų eilė, įvairios priežastys, aplinkybės, sumanytojai ir kita. Mūsų literatūroje jau daug kalbėta apie *Aušros* atsiradimą, rodos, nebebūtų nė reikalo apie tai plačiau rašyti. Tačiau *Aušros* atsiradimas yra toks svarbus faktas mūsų tautiniame atgimime, jog taip manyti nėra jokio pagrindo. Juk *Aušros* atsiradimas yra vienas svarbiausių mūsų tautinio atgimimo žygių, kuris turi būti gerai žinomas kiekvienam lietuviui.

Jau anksčiau buvo kalbėta, kad dr. J. Basanavičius pirmaisiais savo gyvenimo metais Bulgarijoje ir Vienoje labai gyvai kėlė lietuviybės klausimą Mažojoje Lietuvoje einančiuose lietuvių laikraščiuose. Savo straipsniuose jis drįsdavo pasakyti tiesos žodžių kad ir vokiečių adresu, o ypačiai minėdamas senovės lietuvių santykius su kryžiuočiais. Tokie straipsniai ne visuomet tepatikdavo tų laikraščių redaktoriams, kartą gi M. Šernius visai atsisakė spausdinti dr. J. Basanavičiaus straipsnį apie „Senovės lietuvių pilis“, įžiūrėdamas jame vokiečių įžeidimą. Jis bijojo vokiečių keršto.

Esant tokioms aplinkybėms, didelis lietuviybės gynėjas jau seniai troško turėti savo laikraštį, nepriklausomą nuo svetimų malonės. Tačiau bendradarbių trūkumas, jo gyvenimas per toli nuo Lietuvos ir ta aplinkybė, kad Bulgarija tuo laiku faktiškai tebebuvo valdoma rusų ir dėl to nė ten negalima buvo prieš rusus rašyti, kliudė tą sumanymą iš karto įvykdyti. Dr. J. Basanavičius vis dėlto negalėjo atsisakyti nuosavo sumanymo ir laikraščio reikalais jau 1881 m. pradėjo susirašinėti su keliais lietuvių veikėjais. Pirmojo laikraščio steigimas sumanymo ribose pasiliko iki 1882 m. pabaigos, kada dr. J. Basanavičius, trumpai pabuvęs Lietuvoje, vėl atvyko į Prahą ir čia sustojo ilgesniam laikui.

Nors sumanymas laikraščiui leisti buvo gyvas, tačiau ir Praha tam sumanymui įvykdyti nebuvo patogi vieta. Ji buvo per toli nuo Lietuvos, dėl to susidarė nenugalimų kliūčių dėl tokio laikraščio siuntinėjimo. Noromis nenoromis reikėjo atrasti artimesnę vietą, iš kurios laikraštis lengviau galėtų patekti į Lietuvą.

Pačioje Rusijoje, savaime suprantama, laikraščio spausdinti nebuvo galima, nes lietuviams spauda buvo uždrausta. 1882 m. dr. J. Basanavičius parašė laiškus Višteliauskiui ir Mikšui apie lietuviško laikraščio steigimą, nurodydamas jo leidimo vieta Mažosios Lietuvos miestelį Ragainę. Višteliauskas su Mikšu tą dr. J. Basanavičiaus sumanymą labai karštai priėmė.

Laikraščio organizavimas vyko dr. J. Basanavičiaus pastangomis Prahoje. Jis, ką tik persikėlęs gyventi į Prahą, tuojau atsilankė Calvės knygyne, kuris tuo metu leido Schleicherio (Šleicherio) *Handbuch der litauischen Sprache*. Bendradarbių tuo laiku jau buvo užtenkamai. Iš jų pažymėtini dr. Sauerveinas, Višteliauskas, Dagilis, Narkevičius, J. Šliūpas, V. Pietaris, Mikšas ir kiti. Gavęs Višteliausko ir Mikšo pritarimą, dr. J. Basanavičius tuojau pat pradėjo realizuoti savo idealą, kurį seniai nešiojosi širdyje, bet iki to laiko dar negalėjo realizuoti.

Pirmas dalykas – laikraščio medžiaga. Jis jau turėjo šiek tiek prozos ir poezijos. Du straipsnius buvo jis pats parašęs, o poezijos buvo atsiuntę Višteliauskas ir Narkevičius. Višteliauskas atsiuntė „Op, op, Nemunėli“ ir „Lietuviškąją kalbą“, pažadėdamas ir daugiau rašyti. Sutvarkęs medžiagą, 1883 m. sausio 28 d. dr. J. Basanavičius parašė *Aušrai* nepamirštamą prakalbą ir kitą dieną viską sudėjęs į voką išsiuntė į Ragainę Mikšui. Tų pačių metų kovo mėnesį išėjo pirmas dr. J. Basanavičiaus pasirašytas *Aušros* numeris.

Kad geriau supratus, kodėl *Aušra* padarė tokį didelį įspūdį ne tik visoje Lietuvoje, bet ir už jos sienų, tenka plačiau panagrinėti jos pirmąjį numerį. Pats dr. J. Basanavičius kaip *motto* savo prakalbai pasirinko tuos žodžius:

Homines historiarum ignari semper sunt pueri.

Tie žodžiai nebuvo atsitiktinai atėję į dr. J. Basanavičiaus galvą, nebuvo jie taip sau pavartoti kuriam nors pagražinimui. Rašydamas juos, dr. J. Basanavičius aiškiausiai suprato visos savo tautos padėtį, jos kultūrinius reikalus, jauste jausdamas, kad tauta yra pamiršusi savo praeitį, be kurios nėra įmanoma ir suprantama ne tik ateitis, bet ir dabartis. Pačioje prakalboje dr. J. Basanavičius paskelbė visą lietuvių tautos deklaraciją, kuriai tada kiekvienas susipratęs lietuvis be jokių abejojimų būtų prisiekęs:

Per ilgus tuos amžius mūsų giminė taip buvo paniekinta ir prispausta, jog iš tikrųjų stebėtis reikia, kad tik per Viešpaties malonę ji iki šiai dienai dar gyva liko. Senovės gadynėse apgyvenusi kuo ne dvigubą žemės plotą, ji šiandien taip labai visose šalyse susimažino, jog beprilygsta tik senosios mūsų Lietuvos šešėliui. Tas mūsų tautos sunykimas ypačiai dėl to atsitiko, jog daugumas lietuvių, pasieniuose su kitomis tautomis gyvenančių, pasisavino per ilgus amžius svetimas kalbas... juk ir mes esame tokie pat žmonės, kaip ir mūsų kaimynai, ir norime visomis teisybėmis, priklausančiomis visai žmonijai, lygiai su mūsų kaimynais naudotis. Tarp tokių teisybių pirmutinė būtų ta, kad Lietuvoje lietuviai mokslą ir apšvietimą gautų lietuviškose mokyklose.²

Dr. J. Basanavičiaus nuomone, Lietuvos sunykimo ir sumenkėjimo priežastis buvo ypač ta, kad dauguma lietuvių buvo pamiršę savo gimtąją kalbą. Jis pats gimnazijoje ir universitete savo akimis matė polonizacijos ir rusifikacijos bangas, kurios viena po kitos naikino lietuvių inteligentus ir grasė užlieti ir kaimą. Tą tragediją jis geriausiai suprato. Dėl to kitoje savo prakalbos vietoje jis sako:

Jau daug šimtų metų praėjo, kaip paliovė Lietuvos giedrotose padangėse spindėjus žvaigždėlė, kuri mūsų tėvų tėvams švietė; tamsi, neperregima ūkana apsiautė mūsų linksmą senovėje žemę, visokie vargai ir sunki, o ilga verguvė išdildė iš atminties mūsų laimingesnio ir nevarginto gyvenimo atsiminimus; užmiršome, kuo mes senovėje buvome, ir tik retoje jau dainoje ar pasakoje randi

² Rapolas Mackevičius. Daktaras Jonas Basanavičius. Jo gyvenimas ir darbai. Lietuvių Tauta IV, 2. Vilniuje 1928. 206–207 psl.

paminėta iš mūsų praeities paminklą... liko dar kalba mūsų garbinga, apie kurią mes galime drąsiai su mokytu vyru ištarti: „Die Sprache ist unsere Geschichte“, šiaip viskas pragaišo, o ir tas vienintelis mūsų turtas – kalba, taip pat nyksta.

Savo prakalbą dr. J. Basanavičius baigia šiais žodžiais:

Kaip aušrai auštant nyksta ant žemės nakties tamsybė, o kad taip jau prašvistų ir Lietuvos dvasia.³

Po prakalbos eina Baranausko eilės „Lietuvos senovės paminėjimas“, o po jų Višteliausko „Lietuviškoji kalba“, prasidedanti šiais žodžiais:

O brangi lietuviškoji
Šventa kalba prigimtoji.
Už žemčiūgus tu brangesnė
Ir už viską meilingesnė.

Apie prakalbą dr. J. Basanavičius savo autobiografijoje tarp kita ko rašo:

Noriu čia prie progos vieną tos prakalbos paminėti vietą, kuri mane labai sujaudino. Parašęs ją, skaitydamas žodžius „Kaip aušrai auštant nyksta ant žemės nakties tamsybė, o kad taip jau prašvistų ir Lietuvos dvasia, gaudžiai apsisiverčiau ir iš akių byrančiomis ašaromis sušlapinau rankraštį. Tarytum aš tuomet prajaučiau, kad šitie iš gilumos širdies kilusieji žodžiai užgaus jautresnių lietuvių širdis ir sukels juose tėvynės ir savo kalbos meilę, be kurios ne koks tautos atsigaivelėjimas negalimas – taip ir atsitiko.⁴

Šios dr. J. Basanavičiaus ašaros virto lietuvių tautinio atgimimo spinduliais.

Tenka pažymėti, kad gana sunku *Aušrai* iš pradžių buvo ir su spausdinimo išlaidomis. Nors laikraščio administracija be didelių kliūčių buvo sudaryta ir ją vesti apsiėmė Ragainėje gyvenęs Mikšas, tačiau pinigų tik kiek vėliau teatsirado taurių lietuvių dėka. Pirmam *Aušros* numeriui spausdinti Višteliauskas davė 100 vokiškų markių, Šernius 149 vokiškas markes ir dr. J. Basanavičius 100 frankų. Už tuos pinigus ir buvo pradėta spausdinti *Aušra*.

Nors visa medžiaga pirmajam numeriui buvo paruošta ir išsiųsta, tačiau laikraščio spausdinimas Ragainės Albano ir Kibelkos spaustuveje gana ilgai užsitęsė. Dr. J. Basanavičius *Aušros* pirmąjį numerį Prahoje tegavo tik balandžio 13 d.

Aušra lietuvių visuomenės buvo sutikta su dideliu džiaugsmu. Lietuvoje ji sukėlė tikrą dvasinę revoliuciją. Juk ir Lietuvoje buvo šiek tiek susipratusių lietuvių inteligentų, tik jie visi buvo bejėgiai ir negalėjo nieko veikti. Plačioji liaudies masė, vyskupo Valančiausko bent skaityti išmokyta, su pirmuoju *Aušros* numerio pasirodymu pajuto naujos gadynės artinimąsi. Žmonės aiškiai jautė savo žūnančios tautos tragediją, bet nieko negalėjo padaryti. Kitaip jie pasijuto susilaukę *Aušros*. Tarp kita ko Jonas Juškevičius iš Kazanės rašė:

Ačiū, šimtą syk ačiū už žodžius; parašytus tokiu gražiu lietuvišku liežuvium, kokį skaityti nė sapne nesapnavau... Ačiū Viešpačiui, kad man nusidavė ant mano gyvenimo pabaigos regėti „Aušros“

³ Ten pat.

⁴ J. Basanavičiaus autobiografija. Lietuvių Tauta V. Vilniuje 1936. 42 psl.

prabudinimą iš miego, arba Lietuvos ir lietuvių letargiško sapno: galiu mirti, pamatęs mūsų atsigaivinimo aušrą, apie kurią aš dūmojau per 25 metus.⁵

Gražiai apie *Aušrą* atsiliepė M. Akelaitis iš Paryžiaus, Petras Vileišis iš Belgijos, Gorodeckis, Dagilis ir kiti – sakėsi visi laikraštį skaitę su pasigėrėjimu ir linkėjo jam geriausio pasisekimo.

Dr. V. Kudirka savo *Tėvynės Varpuose* apie pirmojo *Aušros* numerio pasirodymą šitaip atsiliepia:

Po to – pasikalbėjimo su kun. Narkevičium – ar į pusmetį gavau „Aušros“ Nr. 1. Žiūrau, ant pirmutinio puslapio stovi Basanavičius. „Pranašas“ – pamislįjau tada apie Basanavičių jau lietuviškai. Ėmiau skubiai vartyti „Aušrą“... ir neprimenu jau visko, kas su manim paskui darėsi... Tiek pamenu, kad atsistojau, nuleidau galvą, nedrįsdamas pakelti akių ant sienos mano kambarėlio... rodos, girdėjau Lietuvos balsą, sykiu apkaltinantį, sykiu ir atleidžiantį: o tu, paklydėli, kur ikšiol buvai? Paskui pasidarė man taip graudu, kad apsikniaubęs ant stalo apsiverkiau. Gaila man buvo tų valandų, kurios nesugrąžintinai išbrauktos buvo iš mano gyvenimo, kaip lietuvių, ir gėda, kad taip ilgai buvau apgailėtinau pagedėliu... Po to pripildė mano krūtinę rami, smagi šilima ir, rodos, naujos pajėgos pradėjo rasti... Rodos, užaugau išsyk, ir ta pasaulė jau man per ankšta... Pajutau save didžiu galingu: pasijutau lietuviu esąs. Ta valanda antrojo užgimimo per daug yra svarbi mano gyvenime, kad galėčiau ją užmiršti. Negaliu taip pat užmiršti, kad ir nepripažinti, kad už tą valandą esu kaltas Basanavičiui. Netrukus susižiedavau su Lietuvos literatūra ir iki šiai dienai savo sužiedotinės neapleidžiu.⁶

Kokį įspūdį Vincui Kudirkai padarė pirmasis *Aušros* numeris galima spręsti iš to, kad jis dar prieš pat *Aušros* pasirodymą tebebuvo gerokai sulenkėjęs. Vieną vasarą parvažiavęs atostogų į Lietuvą, V. Kudirka, išgirdęs iš vieno kunigo, jog ketinama leisti lietuviškas laikraštis. Tas kunigas parodė Kudirkai savo eiles ir dr. J. Basanavičiaus laišką apie sumanytąjį laikraštį. V. Kudirka perskaitęs laišką ir... lyg smilkstelėjo širdyje:

Smilkstelėjo, rašo jis pats, ir vėl rodos, nieko. Bawią się dzieci* – pamislįjau lenkiškai. Tik nuo tos valandos gana tankiai pradėjo skraidyti po mano galvą mislys apie Lietuvą, lietuvius, lietuvių, širdis vienok ant tų mįslių neatsiliepdavo...⁷

Aušros įtaka buvo tokia stipri, kad Vincas Kudirka po 10 metų nuo *Aušros* pasirodymo parašė patį gražiausią savo feljetoną: „Iš mano atsiminimų keletas žodelių, kuriuos, kaipo liudijimą padėkavojimo iš tikros širdies mūsų vyrui J. Basanavičiui, pirmajam „Aušros“ redaktoriui, aukoju.“

Tame savo feljetone Vincas Kudirką labai gražiai nupiešia savo pasidavimą Basanavičiui:

...patekau į Marijampolės gimnaziją tuo laiku, kada mokslo įstaigose buvo jau įvesta vieton lenkiškosios kalbos priverstina maskoliškoji kalba, bet dar įsibėgėjusi lenkų šlėktiškoji dvasia negalėjo nusilaikyti, apsiaubdama kiekvieną lietuvių, patekusį į gimnaziją. Vos spėjau apsilikti mėlyną munderaitę su baltais sagučiais ir susimaišiau su draugais mokiniais, pajutau, kad mano dvasioje kažin kas darosi. Kas dedasi, numanyti ir išreikšti negalėjau, tik jaučiau, kad man gėda atminti kas aš buvau, o ypač bauginausi, kad draugai nepatirtų, jog aš moku lietuviškai. Tas dalykas galėjo mane

⁵ Ten pat. 44 psl.

⁶ Vinco Kudirkos Raštai II. Tilžėje MCMIX. 213–214 psl.

* *Bawią się dzieci* (lenk.) – žaidžia vaikai. (Red.)

⁷ Ten pat. 213 psl.

išduoti artojaus sūnų esant. Žinoma, išlikimo instinktas liepė man niekad neatsiliepti lietuviškai ir saugotis, kad nepamatytų, kad mano tėvas vilki sermėginę ir temoka lietuviškai. Dėl to gi stengdavausi kalbėti, nors blogai, lenkiškai, o nuo tėvų ir giminių, kurie atvažiuodavo manęs atlankyti, šalindavausi iš tolo, jeigu tik pasergėdavau, kad kas iš draugų ar ponų mato; šnekėdavau su jais ramiau, tik pasislėpęs kur užkampyje. Tapau, mat, lenku ir sykiu ponu – tekau lenkiškai dvasiai... buvau jau V klasėje. Sykį į lietuviškos kalbos pamoką (lankydavau tas lekcijas, kaip ir kiti, net patys lenkai, tik dėl to, kad turėčiau teisę gauti universitete lietuvių stipendiją), ateina Basanavičius, jau tada Maskvos universiteto studentas. Įėjęs pasisveikino su mokytoju ir prakalbėjo į mus lietuviškai. Parodė lietuviškos kalbos gražumą... „Komediant“ – pamislį sau lenkiškai ir apkaitęs nusikreipiau į šalį ir ėmiau sau skaityti visai ką kitą. Pabaigiau gimnaziją su ta mįsle ir jausmu, jog lietuviu būti lyg nepritinka... Su tokiomis nuomonėmis apie mano tautystę stojau į universitetą, vieną iš tų, kur lietuvių buvo labai maža, o ir tie beveik nepasižinojo vienas su kitu. Žinoma, Lietuvos, lietuvių nuovoka vis labyn dilo iš mano proto...⁸

Jau žinome, kokį įspūdį Vincui Kudirkai padarė pirmasis *Aušros* numeris, kada jis pasijuto didis, galingas ir tikras lietuvis esąs. Nuo to laiko Vincas Kudirka ne tik atsivertė, bet ir pasidarė veiklus lietuvių darbininkas. 1885 m. jis tai pačiai *Aušrai*, kurią dar neseniai buvo pavadinęs vaikų žaislu, siunčia pirmą savo raštą, eilių vertimą: „Dėl ko žydai nevalgo kiaulienos“. O kiek vėliau nustojus *Aušrai* eiti, pats pradeda rūpintis naujo laikraščio leidimu. 1888 m. pirmą kartą suskamba jo *Varpas*. Visos tos aplinkybės Vincą Kudirką labai sujaudino. Jis nenoromis ir prieš savo valią pasijuto paveiktas *Aušros* ir grynojo dr. J. Basanavičiaus lietuviškumo.

Pasidavęs tam stipriam, nesuvaldomam jausmui, Vincas Kudirka meta šalin savo lenkiškąją „aukštąją kultūrą“ ir nuo to laiko iškilmingai pasižada betarnauti vien tik žemajai, apleistajai lietuviškajai kultūrai. Ir jai ėmė dirbti visu savo atsidėjimu ir pasišventimu. Savo veiksmų stiprumu Vincas Kudirka pasiekia paties aukštojo laipsnio, taip kad visi jo draugai noromis nenoromis atsiranda jo įtakoje, gauna visur ir visada su juo skaitytis ir laikyti jį aukštesniu už save.

Tuo būdu *Aušros* dvasia per Vincą Kudirką dar labiau išryškėjo ir persidavė tolimesnei ateičiai. Tai labai gerai matyti iš jo *Tėvynės Varpų*: jis tenai ragina kiekvieną iš mūsų žinoti, kur lietuvis verkia, o kur džiaugiasi, kur vargsta, o kur turtuose, kur apleistas ir nuskriaustas, o kur laisvas ir laimingas, kad suprastume, kurį brolių reikia gelbėti, iš kurio prašyti pagalbos. Anot jo, turime žinoti jausmus, mintis ir darbus visų lietuvių, kad būtų aišku, kuo galime remtis, norint apginti savo tėvynę ir suteikti jai laimės. Suskaitę savo trūkumus ir ištesėjimus, mes turime liautis nebepiktinti mažutėlių. Kada tėvai pamatys, jog mokytieji nelaiko sau nuodėme lietuviškai kalbėti, pasakys savo vaikams: žiūrėk, vaikeli, ana, daktaras, kunigėlis ir teisėjas tokie mokyti, o kalba tarp savęs lietuviškai, daryk ir tu taip; tai turbūt taip ir reikia. Ir pradės maži vaikai lietuviškai kalbėti.

Didžiausias visa to priešas tai svetimoji mokykla su svetima įtaka. Dėl jų galva nulinksta nuo sunkių minčių, o širdį spaudžia didžios nelaimės nujautimas. Kas bus su Lietuva, jeigu mes, nenorėdami išsižadėti savo jausmų ir tikėjimo, turėsime išsižadėti valstietiško mokslaviečio? Kas bus, jei nespėsime išbudinti apjakėlių ir užsnūdėlių, kurie lyg tyčia nemato Damokleso kardo, kabančio ant jų galvų? Kas bus, jei nelaimė užklups mus greičiau, nei spėsime susivienyti ir suprasti, kad tėvynės reikalas visiems yra vienas, kad jis yra aukštesnis už skirtingų partijų egoizmą; kad prieš tą tėvynės reikalą priešingiausios partijos turi stoti su alyvos šakele ir užmiršti asmeninius nesutikimus⁹.

⁸ Ten pat. 212–213 psl.

⁹ Vaižganto Raštai XII. Kaunas 1929. 17–18 psl.

Lyg išpirkdamas savo apsilėidimą tautybės dalykuose, Vincas Kudirka tuose pačiuose *Tėvynės Varpuose* skaudžiai plaka ir visus kitus tokius apsilėidėlius: bežiūrint ilgai į Daugirdo iškasenas, kaušai rodos kalba:

Žiūrėkite jūs, išgamos, šventvagiškai nešiojantieji lietuvio vardą. Mumis džiaugėsi ir gėrėjosi Lietuva; ar džiaugiasi jumis? Mes garbe sau laikėme vadintis lietuviais, o jūs gėditės to vardo. Teisybė! Gėda jums Lietuvos, nes labai esate nusidėję. Gėda jums, išgamos, gėda! Rodos, kiekvienam lietuviui inteligentui turėtų rūpėti viešieji jo tėvynės reikalai, ypač paremti išlikimo instinktu, rodos, negalėtumei prileisti tos minties, kad tarp inteligentų būtų atšalimas širdžių, žiūrint ant skriaudžiamos motinos; rodos, kad aukos iš inteligentų savo tautystei gelbėti turėtų plaukti be galo ir reikšti jausmą ir išrokavimą tėvynainio, o ne prekijo.

Toliau savo *Tėvynės Varpuose* Vincas Kudirka lyg tęsia Basanavičiaus *Aušros* pradėtą lietuvių kalbos aukštinimą: tautystę gelbstint, reikia gelbėti kalbą. Stipriausias tautystės pamatas, pirmiausias jos ramstis yra prigimtoji kalba. Atimk žmonių kuopai kalbą, dings tautystė su visais jai primestais priedais... Didesnė dalis myli lietuvišką kalbą kokia ten paslaptinga, pakampine meile, lyg nelegalią pačią, su kuria gėda pasirodyti tarp žmonių. Prireikus, kada taria lietuvišką žodį, tai užsimerkia, lyg nerdamies sau ant kaklo kartuvių. virvė¹⁰.

Tuo būdu dr. J. Basanavičiaus *Aušros* įtaka dr. Vincui Kudirkai ir daugeliui kitų to meto lietuvių veikėjų buvo tokia stipri, kad ji truko ne vienus ir ne dvejus metus. Vincas Kudirka *Aušros* idealais išgyveno visą savo amžių, lietuvybės darbui paaukodamas net savo silpną ir brangią sveikatą. Savaimė aišku, kad šitokia įtaka tebuvo galima tik dėl dr. J. Basanavičiaus nepaprasto romantizmo ir tėvynės meilės.

Tuo būdu dr. Vinco Kudirkos atsivertimas yra glaudžiai susijęs su *Aušros* pasirodymu. Tiesa, dr. J. Basanavičius *Aušroje* tebuvo dirbęs mažiau už J. Šliūpą, ir vis dėlto jis yra neabejotinas ir vienintelis *Aušros* idealų kūrėjas. Jo dvasia buvo nudažytas visas *Aušros* laikraštis, ir kai ta dvasia vėliau pradėjo nykti, tai ir *Aušros* šviesa ėmė pamažu blankti. Sukurdamas *Aušrą* dr. J. Basanavičius ne tik davė mūsų tautai pirmą lietuvišką laikraštį, bet ir gausiai pabėrė tų tautinių idėjų, kurios vėliau taip vaisingai ir gražiai sužydėjo atgimstančios Lietuvos veikėjų širdyse. Dėl to dr. J. Basanavičius lietuvių tautai toks artimas, toks savas, toks brangus¹¹.

Kokį didelį įspūdį padarė *Aušros* pasirodymas, labai ryškiai matyti iš mūsų kalbos tėvo prof. J. Jablonskio atsiminimų:

Maskvoje po kiek laiko jau buvo girdėti, kad dr. J. Basanavičius, tada Bulgarijos gydytojas, ketinąs mūsų laikraštį išleisti užsieniuose. Mes, maskviečiai, to laikraščio pasirodant laukėme. Jo pagaliau ir sulaukėme. Dr. J. Basanavičiaus „Aušra“ – jos mintys, kalba ir žodžiai, – kaip perkūnas trenkė pasirodžiusi mūsų tarpe ir tuoj išblaškė visus... abejojimus ir svyravimus. Maži ta naujoji mūsų gyvenimo pradžia, tas naujas evangelijos žodis, mūsų pačių raštų išreikštas, padarė didžiausią įspūdį ir mane, kaip ir mano draugus, aiškiai pastūmėjo į naująjį darbo kelią. Jau visur, rodos, ypač Lietuvoje atsidūrus atostogoms – tarp jaunųjų vargonininkų, mokytojų, kunigų ir kitų to laiko krašto švyturėlių, – ėmėme visi drąsiai apie tą „Aušros“ evangeliją kalbėti ir, jos išjudinti ir suraginti, kąneką nauja daryti, svarstyti. Vėliau gyvenimo aplinkybės mane ir vieną kitą mano draugą vėl buvo kurį laiką išvarusios iš vagos, bet vis dėlto tas didysis dr. J. Basanavičiaus „Aušros“ pastūmėjimas, padrąsinimas ir suraginimas buvo mums reikalingas, reikšmingas...

¹⁰ Ten pat. 18 psl.

¹¹ Ten pat. 33 psl.

Be „Aušros“ V. Kudirka, man rodos, lietuviams būtų visai žuvenus, kaip be to didžiojo dr. J. Basanavičiaus žingsnio būtumėme daug kas ir kiti nė tų mažmožių nenudirbė, kuriuos šiaip taip dirbinėjome.¹²

Savo atsiminimuose Pr. Kriaučiūnas *Aušros* reikšmę tautiniam susipratimui šitaip apibūdina:

„Aušrą“ pasiskaitęs supratau, kad esu lietuvis, kad lietuviai yra tokia pat tauta kaip lenkai, rusai ir kiti; kad Lietuva šiandien yra valdoma ir skriaudžiama galingesnių. Visiškai aišku pasidarė, kad šis laikraštis kviečia savo tautą susiprasti, kuo esanti. Nors buvau daugybę knygų, įvairių „ražančinių“ ir „alegorinių“, perskaitęs, bet iš jų visų žinojau tik viena, kad esu ir privalau būti katalikas ir tiek, o apie kitus reikalus nė menkiausio supratimo neturėjau. Todėl, gavęs iš „Aušros“ naujų žinių, laikiau savo šventa pareiga tas žinias, tą lietuvišką dvasią skleisti ir tarpe savo draugų, kurie visiškai šių dalykų nežino.¹³

Tačiau *Aušros* pasirodymas paveikė ne vien tik inteligentus lietuvius. M. Davaina-Silvestravičius kartu su savo laišku atsiuntė iš Raseinių apskrities ūkininkų pasirašytą raštą, kuriame buvo prašoma Dievo palaiminimo sumanytam darbui, raginama toliau dirbti jų gerovei ir norima kad *Aušros* leidimas būtų perkeltas į Kauną arba Vilnių.

Vis dėlto nors *Aušros* gyvenimas buvo gana trumpas, tačiau jos reikšmė mūsų tautos atgimimui yra be galo didelė.

Kadangi *Aušra* buvo labai palankiai priimta, tai lietuviai šviesuoliai norėjo tą nuotaiką išnaudoti ir pabandyti prašyti Rusijos valdžią gražinti spaudą lotyniškomis raidėmis. Ypačiai tuo rūpinosi Marijampolėje ir aplink Petrą Kriaučiūną susispietę inteligentai. Tai *Aušrai* turėjo ir žalingos įtakos, nes vertė nieko nerašyti, kas įžeistų rusų valdžios politiką. Kaip žinia, kiek vėliau dėl kelių neatsargių straipsnių kilo gana aštrūs ginčai, kurie pasibaigė tuo, kad kunigai visai *Aušros* pradėjo šalintis. Tačiau ta aplinkybė turėjo ir teigiamos reikšmės, nes be *Aušros* vėliau pasirodė ir kitų laikraščių¹⁴.

Tuo pačiu metu dr. J. Basanavičius išsiuntė Rusijos vidaus ministeriui grafui Tolstojui prašymą leisti lietuvišką laikraštį spausdinti Rusijos ribose lotyniškomis raidėmis. Į tą prašymą, savaime suprantama, jokio atsakymo nebuvo gauta. Nenorėdama įsipykti *Aušra* sąmoningai vengė būti bet kurio vieno mūsų tautos luomo laikraščiu. Jos tikslas buvo sujungti į vieną darbą visus lietuvius, tuo labiau, kad lietuvių veikėjų tuo metu dar gana trūktinai tebuvo. Vis dėlto ilgainiui *Aušra* neišvengė kitų luomų sukiršinimo. Ypačiai įsižeidė Lietuvos kunigai už J. Mikšo įdėtą Kraševskio *Vitolo raudos* vertimo recenziją, kurioje ji buvo labai išgirta ir pavadinta didžiąja epopėja. Pirmasis į tą recenziją atsiliepė kun. A. Baranauskas *Przegląd Katolicki*, kurį visi Lietuvos kunigai tada skaitydavo. Dr. J. Basanavičius apie tai rašo:

Rods aš, radęs tą jojo recenziją, uždraudžiau tokius niekniekius daugiau „Aušron“ be mano žinios kaišioti, bet jau buvo per vėlu: ir tie kunigai, ką „Aušros“ nė akyse nebuvo matę, pradėjo į mūsų darbą šnairiai žiūrėti ir atsiskakė nuo jos skaitymo ir skleidimo. Prie šito dar ir keli ginčų straipsniai su lenkais ir sulenkėjusiais Lietuvos bajorais dalinai pakenkė mūsų laikraščiui, neminint jau to, kad rusų policija, gaudydama ir degindama sugautą „Aušrą“, tarpais neleido jai Lietuvoje platintis.¹⁵

¹² Iliustruotoji Lietuva 1926. Nr. 47.

¹³ Pr. Kriaučiūnas. Mano atsiminimai. Kaunas 1937. 12 psl.

¹⁴ Lietuviškoji enciklopedija. II. 326–344 psl.

¹⁵ J. Basanavičiaus autobiografija. Lietuvių Tauta V. Vilniuje. 1936. 47–48 psl.

Prie visų tų sunkumų *Aušrai* leisti prisidėjo ir kitos nelaimės: palyginti nereguliarus laikraščio spausdinimas, jo leidimo vilkinimas ir Mikšo pabėgimas į Žemaičius pas Davainą-Silvestravičių, kur jis ilgesnį laiką turėjo slapstytis. Mikšas rankraščius perdavė tada dar jaunam vaikinui Martynui Jankui iš Bitėnų. *Aušros* spausdinimas dar labiau pasunkėjo, nes Jankus pranešė, kad Mikšas išbėgdamas jokių *Aušros* pinigų nepalikęs. Tuo būdu laikraščio leidimas atsidūrė kryžkelėje.

Dr. J. Basanavičius tada gavo iš Ženevoje gyvenančio Jono Šliūpo laišką, kur jis prašėsi *Aušros* redaktorius vietos. Nors ir nepažindamas jo, dr. J. Basanavičius su tuo sutiko ir apie tai laišku pranešė M. Jankui. Po kelių dienų ir pats J. Šliūpas atvyko pas Basanavičių į Prahą, kur buvo aptarti tolimesni *Aušros* reikalai. Dr. J. Basanavičius reikalavo, kad visi *Aušros* rankraščiai eitų per jo rankas. Kadangi J. Šliūpas buvo neigiamai nusistatęs dėl kunigų, tai ilgainiui sunku buvo išvengti aštresnių ginčų religiniais klausimais. Netrukus kunigai įsisteigė grynai savus laikraščius *Šviesą*, *Apžvalgą*, kuriuose jie nagrinėjo Lietuvos reikalus grynai katalikiškoje dvasioje.

Dr. J. Šliūpo nuopelnas buvo tas, kad jo dėka šie laikraščiai atsirado. J. Šliūpas netrukus vokiečių valdžios buvo iš Prūsų išvytas. Vėliau paaiškėjo, kad įvairūs intriguotojai J. Šliūpą Prūsų valdžiai buvo įskundę už tai, žad jis Prūsų lietuvių tarpe platinąs panslavizmą*. Jau vien šio menko ir nepagrįsto skundo užteko, kad vokiečių valdžia tą „panslavistą“ iš savo žemės išvartytų. Prieš išvykdamas iš Tilžės J. Šliūpas atkvietė iš Žemaičių J. Mikšą ir jam su Jankum perdavė *Aušrą*. Dr. J. Basanavičius tuo laiku iš Prahos vėl kėlėsi į Bulgariją ir negalėjo besiiimti *Aušros* redagavimo.

Taigi, redakcija atiteko tiem dviem žmonėms, kurie nesileisdami į polemiką toliau leido *Aušrą*. Vėliau J. Mikšui įsitaisius nuosavą spaustuvę Tilžėje, *Aušros* spausdinimas, leidimas ir redagavimas perėjo visiškai į jo rankas. Tačiau turėdamas daug kitų rūpesčių, J. Mikšas nebesugebėjo *Aušros* prižiūrėti ir nuo 1886 m. jis pasikvietė J. Andziulaitį.

Tuo metu dauguma bendradarbių nuo *Aušros* pasitraukė ir Andziulaitis vienas pats prirašė visą *Aušros* straipsnių didesniąją dalį. J. Mikšui sudėjus pinigų į kitus lietuviškus leidinius, 1886 m. pasidarė sunkiau su laikraščio leidimu. Nė kieno nebepalaikomas, tuo labiau, kad dr. J. Basanavičius tuo metu sunkiai sirgo plaučių uždegimu ir dėmėtąja šiltine, J. Mikšas nebegalėjo toliau *Aušros* leisti.

Iš viso 1883–1886 *Aušros* gyvavimo metais pasirodė 40 numerių 29 sąsiuvinuose. Atsakomaisiais jos redaktorais buvo: dr. J. Basanavičius, J. Mikšas, J. Šliūpas, M. Jankus ir pabaigoje vėl J. Mikšas. *Aušros* spausdinta po 1000 egzempliorių. Užsimokėjusių prenumeratorių buvo 1883 m. 69, 1884 m. apie 300, 1885 m. 250, 1886 m. 175 ir, be to, po kelis šimtus buvo siunčiama atskirais numeriais: Petriui Kriaučiūnui į Marijampolę 100 ir J. Miliauskui į Rygą taip pat 100.

Pažymėtina, kad nuo Nr. 5 į *Aušrą* dr. J. Basanavičius buvo jau įvedęs č, š raides. Vėliau perėmus kitiems redaguoti laikraštį, tos raidės vėl buvo pašalintos ir grąžintos lenkiškos cz, sz.

Iš viso *Aušroje* bendradarbiavo apie 70 žinomų tais laikais Lietuvos veikėjų. Iš jų pažymėtini J. Adomaitis, M. Akelaitis, M. J. Andriukaitis, J. Andziulaitis. P. Arminas, J. Bagdonas, S. Baltramaitis, kun. A. Baranauskas, Augustinas Baranauskas, J. Basanavičius, L. Beržanskis, A. Bliūdžius, V. Bruožis, P. Budrikas, K. Bukavietis, kun. A. Burba, S. Dagilis, A. Dambrauskas, M. Davaina-Silvestravičius, S. Didžiulis, I. Dihrikis, A. Fromas, kun. S. Gimžauskas, J. Jablonskis, M. Jankus, A. Jurgelaitis, kun. J. Katelė, M. Katkus, J. Kimantas, J. Konsevičius, A. Krikščiukaitis, K. Kruopaitis, V. Kučius, V. Kudirka, P. Lipštas, J. Mačys, J. Mačiulis, L. Malinauskaitė, P. Mašiotas, S. Matulaitis, kun. M. Miežinis, J. Mikštas, P. Milčiauskas, J. Miliauskas, A. Motūza, kun. S. Norkus, S. Paškevičienė, J. Radziukynas, S. Raila, A. Ratkus, J. Rimkevičius, K. Sakalauskas, J. Sauerveinas, J. Sembrickis, J. Senkus, A. Sketeris, L. Sketeris; M. Slančiauskas, P. Smilgius, J. Spudulis, J. Šliūpas, S. Šliūpas, P. Tamašauskas, J. Užupis, V. Vaičaitis, P. Vileišis, J. A. Višteliauskas, K. Voska ir T. Žičkauskas¹⁶.

* Panslavizmas – XIX a. vidurio judėjimas, kėlęs slavų vienybės idėją. (Red.)

¹⁶ Lietuviškoji enciklopedija II. 335–336 psl.

Šalia *Aušros* organizavimo ir leidimo darbo dr. J. Basanavičius, dar prieš *Aušrai* pasirodant gyvendamas Prahoje, stropiai pradėjo kovoti su Lietuvos lenkinimu ir rusų laikraščiuose. Jis parašė kelis straipsnius apie Lietuvos bažnyčios lenkinimą: „Iz Žmudi“ – *S. Peterburgskija Viedomosti* ir „Poliaki v Litvie“ ir „Po povodu polskich radostei“ – *Novoje Vremia*; Tie straipsniai lenkuose sukėlė didelę audrą. Iš tikrųjų gi dr. J. Basanavičius, pasiremdamas istoriniais faktais, pirmą kartą objektyviai išrodė lenkų pastangas lietuviams ištautinti ir jų vaisius. Tuo būdu ir čia dr. J. Basanavičiaus asmenyje prabilo atbundančios Lietuvos protesto balsas prieš dvasinę vergiją. Kitokio ginklo tai kovai tuo metu nebuvo.

Kaip vėliau matysime, dr. J. Basanavičius su lietuvių lenkinimu kovojo visą savo amžių. Tuo pačiu laiku jis buvo parašęs moksliską straipsnį „Fragmenta mythologiae“, kuris buvo atspausdintas *Mitteilungen der litauischen litterarischen Gesellschaft*. Iš to paties laiko yra dr. J. Basanavičiaus sumanymas pradėti leisti pirmąjį *Aušros* kalendorių ir daugybė straipsnių įvairiais mokslo ir kultūros klausimais.

Kiek intensyviai jis dirbo Prahoje, galima matyti ir iš to, jog per vienus 1883 m. jis parašė net 181 laišką įvairiais reikalais. Ypačiai daug laiškų su rankraščiais buvo siunčiama J. Mikšui. Vasaros laiku kelis kartus buvo išvykęs į Prahos apylinkes, Kuchelbadą, Baumgarteną, Berauną, Karlsteiną, Dobrzichovicą ir kitur.

Kokią reikšmę dr. J. Basanavičiui turėjo gyvenimas Prahoje ir Vienoje, geriausiai matyti iš jo paties žodžių:

Čia tai Prahoje ir Vienoje dabarties gerai susipažinau su senovės trakais – su literatūra apie juos – ir surinkau reikalingos medžiagos mano veikalui apie jų tautystę – darbui, kuris tepasirodė tik 1921 m. „Lietuvių Tautoje“ ir kuriame aš prirodu, jog ta didi senovės tauta buvo ta pati, kaip ir lietuviai, ir jog mes šiandien esame prosenovinio trakų kamieno menka liekana, gyva, žalia atauga.